

FRITZ SCHACHERMEYR, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Kohlhammer, Stuttgart, 1955, 300 p., 78 fig. și 11 hărți în text + XVI pl.

După o serie de lucrări cu caracter preliminar, am spune, în legătură cu diferitele aspecte ale culturilor neolitice și ale epocii bronzului din Grecia și cu legăturile acestor culturi cu lumea înconjurătoare, învățatul profesor de la Universitatea din Viena a sintetizat toate datele cunoscute pînă în 1954 în această problemă în densul articol *Prähistorische Kulturen Griechenlands* din *Reallencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Această importantă contribuție trebuia să fie ulterior dezvoltată într-o operă de sinteză privind întreaga perioadă pregrecească din Grecia, operă care, în chip firesc, avea să înceapă cu tratarea celor mai vechi epoci și culturi. Volumul pe care-l recenzăm aici reprezintă tocmai această parte a operei plănuită, realizarea întregului plan fiind de altfel deocamdată amînată, după descifrarea scrierii lineare B de către Ventris.

Densitatea faptelor, mulțimea ipotezelor și a argumentelor, ca și însăși amploarea subiectului, fac însă imposibilă chiar rezumarea, și cu atît mai mult discutarea

fiecărui capitol și chiar a fiecărei probleme în parte, așa încît ne vom limita aici, după indicarea tezei generale a autorului, la discutarea unora dintre problemele mai îndeaproape legate de faptele cultural-istorice de pe teritoriul patriei noastre.

Din păcate, trebuie să o spunem din capul locului, din motive în parte justificate însă, autorul cunoaște incomplet materialele arheologice din Romînia și — după părerea noastră, cel puțin — le interpretează de multe ori necorespunzător. Pe de altă parte, tocmai pentru că este vorba de o operă de incontestabilă valoare, dovedind o remarcabilă putere de sinteză, nu ne stîim să începem prin a face autorului un reproș în legătură cu întrebuițarea cu totul neadecvată și nejustificată, a termenului « Ungarn » pentru definirea unei regiuni care cuprinde întreaga parte de centrul vest și nord-vest a țării noastre. Credem că o carte apărută în 1955 trebuie să țină seamă de realitățile geografice ale secolului nostru.

Teza generală a cărții o constituie afirmația că *Orientul este regiunea de plecare a culturilor Mediteranei*, așa încît pentru cercetarea originii și nașterii celor mai vechi culturi de pe solul Greciei însăși nu este nevoie numai de o privire asupra

spațiului egeic, ci de o cercetare care trebuie să îmbrățișeze pînă departe și răsăritul Mediteranei. Orice progres constat de-a lungul mileniilor și secolelor în regiunea Mediteranei își are punctul de plecare în Orient — în Asia Anterioară și în regiunea vecină din nordul Africii. Aici, din nordul Africii pînă în Iran, se trece — la începutul mileniului V — pentru înțtia oară, de la căutarea hranei la producerea ei, aici se trece prima dată de la viața nomadă la sedentarism, la agricultură și la creșterea vitelor. Neoliticul preceramic ar fi și el cunoscut numai aici. Dar în această privință este interesant de semnalat că abia apăruse volumul prof. Schachermeyr și descoperirile de la Jerichon au dus cu mai bine de un mileniu înapoi începuturile neoliticului preceramic din Asia, iar descoperirile din Tesalia, la care el însuși a participat în 1955, au precizat că și aici a existat un neolitic fără ceramică. Bineînțeles însă că nici una dintre aceste două constatări nu se opun tezei autorului, dar vor cere noi nuanțări.

În perioada postpaleolitică, nici în vestul Asiei Mici, nici în regiunea sud-est europeană a Mediteranei, viața sedentară și agricultura nu iau naștere de la sine, nicăieri nu se inventează ceramica în chip spontan. De altfel în această regiune atît resturile paleolitice, cît și acelea epipaleolitice sînt rare. Inițial aici nu s-au folosit vase de lut, ci probabil recipiente lucrate din alte materiale, inclusiv lemnul, decorat cu excizii. Motivul pentru care autorul înclină spre această explicație este faptul că atît la Alishar (în centrul Anatoliei), cît și în cultura Boian din România, tehnica exciziei ar apărea chiar în cea mai veche specie ceramică; și Schachermeyr nu ezită să lege această tehnică în chip direct de aceea a populațiilor epipaleolitice, legătură făcută de altfel mai demult și de unii cercetători romîni pentru ornamentarea excizată a ceramicii Boian.

Întreaga gamă de forme ceramice a neoliticului egeic poate fi legată — după

Schachermeyr — de modele ciliciene și nord-mesopotamiene. Săpăturile de la Mersin au adus un nou material concludent. Pentru a defini acest curent cultural în sens unic, care plecînd din Asia Anterioară se răspîndește peste Asia Mică în direcția Greciei și a Balcanilor și ajunge pînă în Europa Centrală și în Italia, Schachermeyr folosește termenul de *Kulturtrift*, prin care înțelege o mișcare de lungă durată și fără curent contrar, ce merge în chip firesc în aceeași direcție. Din acest impuls din Asia Anterioară spre Europa s-a ajuns din mileniul V pînă la începutul mileniului III la includerea Asiei Mici și a sud-estului Europei într-o provincie culturală în care dezvoltarea a fost începută de Est, iar Vestul a preluat-o în chip mai palid și mai atenuat.

În același timp, o a doua mișcare din Egipt și nordul Africii duce spre vest, în parte peste insulele Mediteranei — în special peste sudul și sud-vestul Spaniei, ajungînd în Europa. Această mișcare a dus tipul « Tülpengefässe » nord-african și « Glockenbecher »-ele în Europa, întîlnindu-se în centrul Europei și în Italia cu impulsul cultural asiatic. Precum se vede, teze difuzioniste bine cunoscute de multă vreme.

Impulsul cultural din Asia Anterioară ar fi ajuns în Grecia în primul rînd pe uscat, prin influențele puternice ale migrațiilor elementelor etnice est-anatoliene, pornite din regiunea Mersin-Malatia, care au dus la constituirea culturilor Proto-Sesklo și Sesklo. Schachermeyr precizează că din punct de vedere antropologic aceste elemente nu erau asiatice, ci de rasă mediteraneană. Ar fi totuși de obiectat împotriva acestui presupus drum continental — și obiecția a fost de altfel făcută — că regiunea respectivă din Asia Mică, atît de muntoasă și de dificil de străbătut, nu a dat încă la iveală descoperiri care să jaloneze acest drum, așa încît este probabil ca drumul folosit să fi fost și acela maritim.

În linii generale, impulsul din Asia Anterioară poate fi rezumat în felul următor.

Prima serie de mișcări hotărâtoare pornește din straturile neolitice caracterizate prin Jerichon și Jarmo. Minate în special de nevoia de teren agricol, triburile acestea au ajuns de-a lungul secolelor pînă la Egeea și pînă la teritoriile europene, unde în special a fost preferată Tesalia. Arta ceramicii vine din est, o dată cu agricultura și sedentarismul, precum și religia matriarhală, ca și statuetele reprezentînd pe zeița mamă. Acest cel mai vechi curent ajuns în Grecia va fi numit de Schachermeyr Proto-Sesklo. Valurile următoare aduc în Orientul deja chalcolitic alte îmbunătățiri, care duc la trecerea de la Proto-Sesklo la Sesklo. Pentru influențele ulterioare, drumul maritim a putut juca un rol mai important. Corespondența motivelor decorative dovedește că în Orient — și după el și în Grecia — textilele au influențat ceramica. O ramură a acestui impuls cultural din Asia Anterioară ajunge în sudul Italiei și în Sicilia, unde s-a întîlnit cu influențele celui alt impuls cultural, venit din Egipt.

Altă ramură a impulsului cultural și a migrațiilor din Asia Anterioară ar fi ajuns pe valea Mariței la Dunărea de Jos, în Moldova («cultura Glăvănești»), iar alta pe Vardar și Morava la confluența Dravei, Savei și Tisei cu Dunărea, iar pe Dunăre și Tisa în sus s-a răspîndit și mai departe. În felul acesta s-au născut în Balcani și mai la nord culturile pe care Schachermeyr le înglobează sub denumirea de «zona exterioară seskloidă».

Pînă la 2200 î.e.n., Anatolia și Egeea — indiferent de deosebiri în amănunte — au reprezentat o comunitate de soartă și o provincie culturală, întemeiată pe baza culturală a Asiei Anterioare chiar din neolitic. Prin cele arătate pe larg în analiza formelor și decorului ceramic, a obiectelor etc. Schachermeyr spune că se confirmă o *bănuială* și o *presupunere* mai veche a altor cercetători, și în special a lui Menghin, dar care abia acum, pe baza ultimelor săpături din Cilicia și Mesopotamia de

nord au putut fi dovedite. Totuși, dacă este adevărat că multe dintre aceste dovezi lipseau, cred că este greșit să se subestimeze meritul lui Menghin în această privință, căci el nu s-a mulțumit cu bănuiele și cu presupuneri, ci a afirmat în chip repetat că cultura Sesklo, cu ceramica ei decorată în stil textil, aparține *cercului Tauric* al Asiei Anterioare, adică a pus-o în legătură tocmai cu regiunea care cuprinde zona Mersin-Malatia de unde o derivă acum Schachermeyr.

Cu diferite variante, cultura agricolă Sesklo, împărțită de autor în trei faze (I—III), ocupă cea mai mare parte a Greciei continentale și unele insule. Deși majoritatea așezărilor sînt de tip sătesc, Sesklo însuși are caracterul unui orașel.

Cu toate că cele mai multe dintre realizările culturii Sesklo sînt de esență orientală-asiatică, Schachermeyr admite că această cultură a fost capabilă și de creații spontane și de dezvoltări proprii, căci amestecul neoliticilor veniți din Asia cu epipaleoliticii autohtoni, nu va fi rămas fără urmare.

Poziția Cretei a fost în schimb specială, așa cum s-a demonstrat de altfel de multă vreme și de către mulți cercetători: aici se pot constata impulsuri din Sesklo, din Anatolia, sau direct din Orient, precum și din nordul Africii — Egipt sau Cirenaica. Cu toate că resturile epipaleolitice nu sînt cunoscute încă în marea insulă egeică, profesorul de la Viena înclină să creadă că au existat aici epipaleolitici, dar — ca și în Grecia continentală — n-au putut trece la neolitic fără impulsul exterior. Și aici plastica neolitică — zeița fertilității — ocupă un rol foarte important, și întocmai ca la Sesklo reprezentările denotă la început un naturalism naiv, trecînd însă mai tîrziu la schematizare.

Capitolele următoare ale volumului sînt deosebit de importante pentru cercetătorii romîni, deoarece aici Schachermeyr tratează pe larg culturile din zona balcanodunăreană. După cum am mai amintit,

impulsul cultural asiatic creează la Dunărea centrală o nouă provincie cultural unitară — zona exterioară seskloidă: cultura Starčevo, cultura Criș, apoi cultura Kremikovci în Bulgaria de V și cultura Banyata în valea Mariței, ultima fiind o combinație directă a curentului cultural anatolian și a unui curent seskloid. La fel se vor fi petrecut lucrurile — după Schachermeyr — cu culturile bulgare din nord (« încă necercetate ») care s-au întins în răspîndirea lor extremă pînă la « cultura Glăvănești » din Moldova. El susține că pentru toate aceste regiuni sînt caracteristice straturi groase de resturi de așezări, afirmație care însă nu corespunde întrutotul realității, deoarece cultura Criș-Starčevo se caracterizează tocmai prin depuneri subțiri, fără suprapuneri de straturi și tocmai din această pricină cronologia lor relativă este stabilită în primul rînd pe baze tipologice și nu pe date stratigrafice.

Deși autorul socotește că arta olăritului a fost adusă din sud, el amintește că s-au găsit lângă Subotica și resturi ceramice narse, care trebuie considerate de invenție locală. Comunitatea culturilor Criș-Starčevo cu cultura Sesklo și originea sudică a primelor au fost de altfel mai demult afirmate, așa încît în această privință profesorul de la Viena sintetizează și completează unele formulări anterioare.

Răspîndirea ulterioară a impulsului oriental-mediteranean ar fi fost oprită, după părerea lui Schachermeyr, de cultura Boian, aflată la NE de zona seskloidă și de culturile bandceramice situate la NV. În ceea ce privește aria de răspîndire a culturii Boian, ea s-ar întinde de la Tisa superioară pînă în nordul Bulgariei, iar direcția de răspîndire ar fi N—S, părere mai demult susținută și de unii cercetători romîni, dar în totală contradicție cu realitatea. Schachermeyr crede că aproape toate formele Boian ar fi deosebite de cele seskloide, decorul și-ar avea originea în excizia preceramică, n-ar exista pictură, « altărașe », pintadere și plastică, « într-un cuvînt totul este altfel și se deosebește

categoric de lumea impulsului din Asia Anterioară » (p. 93—94), așa încît « populația Boian nu e venită din sud, ci este autohtonă, nefiind înclinată să-și însușească bunurile seskloide »; iar în estul Europei, curentul cultural al Asiei Anterioare s-a întîlnit cu elementul autohton din zona Tripolie. Totuși Schachermeyr recunoaște că nu cunoaște prea bine această ultimă cultură, așa încît nu stăruie în privința acestei teze. Și în zona bandceramică — unde elementul component mezolitic este foarte puternic — s-ar putea să fi existat și un element migratoriu mai slab din zona exterioară seskloidă, din cauza căruia ceramica în benzi s-a arătat mai accesibilă creațiilor impulsului cultural asiatic decît cultura Boian.

Din schimburile dintre bandceramică și culturile Boian, Criș-Starčevo s-ar fi născut cultura Bükk, iar sub influența acesteia ar fi luat naștere faza Starčevo III, prin preluarea elementelor spiralice. Pe de altă parte, cultura Criș a primit influențele culturii Bükk și s-a transformat în cultura Tisa. În Transilvania, cultura Boian pare să fi preluat de la ceramica în benzi, încă mai de mult, spirala și meandrul. Cu timpul, decorul său tipic excizat nu s-a mai putut menține și astfel s-au născut noi culturi, care au transpus spirala și meandrul în pictură. Astfel avem acum în vest « cultura ceramicii pictate vest-transilvănene », în est « cultura Erösd » (*sic!* de ce nu Ariușd?), în Muntenia și Bulgaria cultura Gumelnița. În Moldova « cultura Glăvănești » a fost înlăturată de influența bandceramică și de « o așa-numită cultură Precucuteni », după care a urmat cultura Cucuteni, care a putut primi unele influențe și din Ucraina, dar se leagă în chipul cel mai strîns de Ariușd (Schachermeyr scrie permanent « Erösd »). Toate aceste culturi sînt denumite « transilvano-romînești », termen care constituie un pleonasm cu totul inutil, căci « romînești » era suficient. De altfel Schachermeyr vorbește constant despre « Transilvania și România », deși prima nu este decît o provincie a

României! În ceea ce privește ceramica pictată din Ucraina (pe care autorul o pune numai în legătură cu Cucuteni și cu Ariușd, fără să le considere pe toate ca părți ale unei unități organice, așa cum este cazul), el se întreabă dacă spirala n-ar putea fi aici autohtonă, independentă de aceea bandceramică, întrucât meandru este cunoscut aici din paleolitic.

Concluzia acestor considerații este că în regiunea dunăreană dintre Moravia și Marea Neagră s-a format un fel de comunitate (κοινή) est-bandceramică, întemeiată pe răspîndirea unor principii decorative și stilistice și în parte și pe pictură, fără a se putea spune dacă însăși apariția ceramicii aici se bazează numai pe schimburi comerciale sau pe mișcări etnice. Totuși există posibilitatea ca elemente ale vechii populații bandceramice central-europene să se fi răspîndit spre Ungaria și Balcani și astfel nașterea diferitelor culturi est-bandceramice să se fi făcut sub influențe directe.

Prin expansiunea cercului bandceramic răsăritean spre sud se ajunge la stabilirea unor influențe reciproce, legătura dintre Asia și Europa devenind — după expresia lui Schachermeyr — « o legătură dialectică », și astfel Grecia se deschide ambelor influențe. Așa s-a născut cultura Dimini — prin intermediul variantei Galepsos (din SV Traciei) a culturii Starčevo. Autorul adoptă întru totul teza « invaziei Dimini » dinspre N, în primul rînd din regiunea culturilor Bükk, Tisa și vest-transilvăneană. Nu este clar în schimb dacă această invazie a pus capăt fazei Starčevo III în drumul ei spre sud, sau dacă ea s-a petrecut abia în faza Vinča A. În legătură cu aceasta, Schachermeyr se întreabă dacă megaronul tipic Dimini ar fi putut să fi venit de la Dunăre (cum a afirmat între alții Schroller), sau a venit din Orient o dată cu primul impuls cultural.

Oricum, cultura Dimini conține și elemente seskloide.

Problematic rămîne pentru el numai dacă invazia a pornit dintr-o regiune încă

neprecizată dintre aceste culturi, sau dacă coborîtorii înșiși ai acestor culturi s-au unit, au migrat și au creat pentru prima dată în Tesalia stilul mixt. Ultima ipoteză i se pare mai verosimilă, deoarece migrațiile sînt adesea rezultatul unor coaliții de triburi. Alte culturi din comunitatea est-bandceramică nu par a fi avut vreun rol la invazia Dimini, nici chiar Ariușdul. Cel mult cultura Vădastra — spune Schachermeyr — ar fi putut avea o participare, în măsura în care nu era prea tîrzie pentru aceasta.

Ceva mai tîrziu decît migrația Dimini, triburile est-bandceramice ale culturii Gumelnița din Muntenia și Bulgaria înaintază spre Macedonia. După autorul nostru, cultura Gumelnița însăși se naște pe baza impulsurilor picturii ceramice spiralo-meandrice din Transilvania spre Dunărea de Jos și spre Balcanii răsăriteni. Elemente ulterioare ale migrației est-bandceramice le întîlnim în « atacul Rachmani », ca și în descoperirile de la Teba Phtiotică, ce se leagă de Vădastra.

În ultima fază a neoliticului grecesc, cea mai importantă apariție este ceramica neagră lustruită, a cărei origine se datorește influenței orientale (prin Asia Mică). La Dunăre specia neagră apare subit, cu cultura Vinča, ea fiind cu totul nedunăreană și venită din Egeea, cum a arătat Milojević, spune Schachermeyr (în realitate primul care a combătut teoria « dunăreană » a lui Frankfort a fost Childe, care și el a preconizat tot originea sudică a culturii Vinča). După părerea lui Schachermeyr, cultura Vinča a rămas un corp străin în regiunea dunăreană și s-a despărțit tot mai tare de țările comunității est-bandceramice. În schimb, ceramica « crusted » din Grecia își are originea în nord.

Și la Teba Phtiotică a venit un curent străin în cursul neoliticului. Aici există și o specie ceramică cenușie, incizată și cu incrustație albă, care amintește mai ales de Boian, Gumelnița și Vădastra, deci se leagă de România. Ca punct de plecare al

acestei expansiuni neolitice tîrziei est-band-ceramică ar fi Starčevo III, apoi grupa Bük — Tisa — ceramica vest-transilvăneană, cu eventuala participare accesorie a culturilor de la est (Ariușd, Vădastra, nordul Moldovei?), apoi Gumelnița etc. Din punct de vedere etnic trebuie să fi avut aici rol un strat slab epipaleolitic în Balcani, contopit în curentul cultural al Asiei Anterioare; spre NE, strămoșii epipaleolitici ai populației Boian și în NV strămoșii band-ceramicilor. La acești factori se adaugă migrația care a dus la înființarea Vinței.

Profesorul austriac trece apoi la discutarea posibilității pătrunderii bandceramicilor pînă în Ciclade (veniți prin Adriatica, deci pe mare), fără ca în această privință să se oprească la un răspuns categoric afirmativ.

După un capitol (14) de «privire înapoi asupra neoliticului», autorul se ocupă în partea a III-a de comunitatea culturală gegeo-anatoliană a Bronzului timpuriu.

Cu introducerea securii de luptă și a altor elemente specifice, pătrund în Grecia, în cursul Helladicului timpuriu, primele elemente etnice indoeuropene. Iar la trecerea de la Helladicul timpuriu III la Helladicul mijlociu I (aproximativ sec. XX) triburile indoeuropene vorbind grecește sînt pentru prima dată dominante în Grecia. Înainte de aceasta, prezența lor în Grecia nu e sigură. În schimb e sigur că printre purtătorii securilor de luptă din Bronzul timpuriu există elemente indoeuropene, iar aceasta concordă cu faptul că aceștia au adus aici calul, care apare acum pentru prima dată în Macedonia. În consecință, nu e nevoie să presupunem o serioasă indoeuropeanizare a Greciei în Bronzul timpuriu. Caracterul preindoeuropean al culturii Helladicului timpuriu se păstrează pînă pe la 2000 î.e.n. Numai în Macedonia s-ar putea ca acum să fi fost o accentuată indoeuropeanizare, iar la Troia II d-g poate că noii veniți și-au stabilit dinastia. Cert este că pe la 1800 (Troia VI) pătrund alte valuri la Troia, ca stăpîni, și poate s-au

răspîndit în Anatolia centrală, pe cînd în estul Anatoliei ei vor fi pătruns mai devreme, venind peste Caucaz.

În partea a IV-a Schachermeyr tratează tema civilizației vechi egeice ca bază a culturii grecești de mai tîrziu, arătînd că cel puțin elementele religioase, dar și unele dintre cele profane, ale lumii egeice stau la baza culturii grecești.

*

Fără a fi atît de categorici ca profesorul vienez — care, de altfel, și în această privință, împărtășește teze mai vechi ale lui Menghin, Childe și alții — împărtășim și noi în linii mari punctul său de vedere cu privire la originea culturii neolitice din Grecia și din Balcani și la rolul precumpănit pe care l-au jucat — cel puțin pînă la începutul epocii bronzului central-european — culturile și popoarele Asiei Mici și ale Asiei Anterioare la nașterea și dezvoltarea culturilor sud-est europene. Chiar dacă nu toate elementele de cultură vor fi fost aduse din Orient, unele dintre ele putînd foarte bine să se fi dezvoltat embrionar pe baze locale și apoi să fi fost fecundate și amplificate prin influențele și migrațiile orientale, ni se pare sigur că Orientul, ajuns la cultură materială dezvoltată și apoi la civilizație cu atîtea milenii înaintea Europei sud-estice, a avut un mare rol în răspîndirea culturii din mileniul V și din milenii următoare.

Socotînd cultura Starčevo, legată organic de cultura Sesko, drept cea mai veche cultură neolitică din Balcanii centrali, la «confluența de la Belgrad» și din regiunile vecine, Schachermeyr împărtășește un punct de vedere foarte răspîndit azi. Amintînd însă unele descoperiri din Vojvodina (Subotica), unde se spune că s-a găsit și ceramică primitivă neagră, în asocieri cu ceramica Starčevo, Schachermeyr nu trage concluzia ce ni se pare firească, și anume că în această zonă a existat și o cultură neolitică *anterioară* pătrunderii purtătorilor culturii Starčevo.

Cunoscînd prea puţin materialele descoperite în ultimii ani în ţara noastră, Schachermeyr consideră aşă-numita « cultură Glăvăneşti » (nume cu totul impropriu, folosit de el pentru primele resturi Criş descoperite în Moldova) drept rezultanta unui curent independent de acela care a dus la crearea culturii Starčevo-Criş, dar paralel în timp, venit direct din sud. Explicaţia aceasta nu poate fi în nici un caz valabilă, căci descoperirile din ultimii ani au dovedit că atât în Moldova cit şi în Transilvania (şi acum în urmă se pare şi în Muntenia) există destule localităţi cu resturi Criş, care să arate că ele se leagă organic de regiunea de vest a ţării noastre, de SE Ungariei şi de NE Iugoslaviei.

De altfel descoperirile recente de la Ceahlău şi altele (pe care Schachermeyr nu le putea cunoaşte) ne dau dreptul să admitem că în România cultura Criş *nu* a fost cea mai veche cultură neolitică.

Ținînd seama de rolul pe care au trebuit să-l aibă la crearea acestor culturi primitive triburile epipaleolitice, este firesc să admitem că ele au *putut* născoci în chip independent ceramica şi au trecut de asemenea în chip independent de la stadiul de culegători la acela de producători de hrană, prin practicarea unei agriculturi primitive, chiar înainte de impulsul cultural şi de migraţia etnică asiatică.

A doua problemă asupra căreia socotim necesar să stăruim aici este aceea a felului în care autorul consideră şi explică cultura Boian. Admiţînd pentru începutul acestei culturi o dată tot atât de veche ca şi pentru începutul culturii Criş şi eventual anterioră chiar începutului culturii liniare (înainte de 4 200 î.e.n.), el situează cultura Boian printre cele mai vechi culturi carpato-dunărene, ca de altfel şi alţi cercetători străini. Totuşi, chiar dacă nu am ţine seama de celelalte culturi vechi neolitice amintite mai sus, sigur anteriorae culturii Boian, tot nu cred că există vreun motiv valabil pentru situarea atât de timpurie a începutului culturii Boian. În al doilea

rînd, este clar că — din pricina insuficienţei documentării sale în această privinţă — lui Schachermeyr i-a scăpat caracterul real al culturii Boian. Într-adevăr, pentru a ne referi la unele dintre elementele care ar lipsi — după el — culturii Boian, este clar că plastica a fost totuşi cunoscută din cele mai vechi faze ale acestei culturi, reprezentările respective fiind legate de aceeaşi concepţie a mării divinităţi feminine a fecundităţii, de esenţă orientală, şi tot atât de limpede este că au existat şi « altărase » cu patru picioare. Cit despre decorul excizat, chiar dacă el şi-ar avea originea directă în excizia de pe vase şi alte obiecte de lemn etc., aceasta nu trebuie neapărat să însemne că transpunerea acestei tehnici decorative s-ar fi făcut chiar la începuturile artei olăritului. De altfel excizia puternică în cuprinsul culturii Boian este cunoscută abia începînd din faza Giuleşti.

Pe de altă parte, întreaga ornamentare plisată şi canelată este de esenţă sudică, iar unele dintre forme intră cu totul în repertoriul formelor pe baza cărora Schachermeyr stabileşte legăturile între diferitele culturi sud-est europene şi acelea asiatice. E destul să ne referim aici la cunoscutul pahar tronconic înalt — cea mai caracteristică dintre formele ceramice ale culturii Boian — care apare uneori în forme aproape identice cu acelea din Asia Anterioară, sau la originalele vase-cutii dreptunghiulare cu găuri, avînd analogii atât de clare în Egeea, analogii semnalate demult de alţi cercetători. În ceea ce ne priveşte, nu avem nici o îndoială că şi cultura Boian face parte din grupa culturilor de origine sau cu puternice afinităţi sud-estice, fără să excludem şi un aport etnic autohton şi deci anterior. Bineînţeles însă că nu se poate minimaliza nici rolul motivelor spiralo-meandrice, precumpănitoare în ornamentarea incizată şi excizată a ceramicii Boian — acelea spiralice fiind prezente de altfel şi în categoria ceramicii cu decor plisat —, fie că ele trebuie legate de in-

fluente bandceramice-liniare central-europene, fie că sînt puse tot pe seama unor tradiții epipaleolitice est-europene. În același timp, însă, cultura Boian nu poate fi nici considerată drept o cultură de esență bandceramică, din pricina abundenței motivelor meandro-spiralice.

Cultura Vădastra nu e nici ea bine cunoscută de cercetătorii străini, dintre care mulți o mai consideră posterioară culturii Boian. Apropierile făcute de Schachermeyr între unele elemente de la Vădastra și acelea de la Teba Phtiotică au fost semnificate și de mine acum trei decenii. Poate că materialul din această ultimă așezare — cu stratigrafia incertă — să fie mai vechi decît se admite în general, și astfel impulsul care a dat naștere culturii (sau aspectului) Bolintineanu și apoi culturii Vădastra să fi pornit tocmai de acolo.

După părerea noastră Schachermeyr greșește punînd începutul culturii Gumelnița (și al culturii Cucuteni) înaintea începutului culturii Vinča; chiar dacă nu sîntem convinși că începutul culturii Vinča este anterior începutului culturii Boian, este cert că el este destul de mult anterior culturii Gumelnița. Nici data de început a acesteia nu poate fi ridicată pînă spre 3000 î.e.n., cum face Schachermeyr, mai ales că nu credem că datele prea înalte pentru începutul culturii Vinča sînt ele înșile justificare.

Felul cum interpretează Schachermeyr schimbările culturale cu țările dunărene și comunitatea est-bandceramică nu ni se pare întotdeauna cel mai potrivit. Nu credem că se poate admite punctul său de vedere asupra originii culturii Bükk — care s-ar fi născut din contactul dintre cultura Boian și cultura liniară. Pe de altă parte este foarte puțin probabil că Boianul a preluat spirala și meandrul din Transilvania, deoarece originea culturii Boian trebuie căutată la sud de Carpați, îngă Dunăre. În ce fel aceste motive au fost adoptate de cultura Boian, prin intermediul cărui alt grup cultural, este încă greu de precizat în stadiul actual al cercetărilor. Dacă nu s-ar fi constatat

că excizia puternică nu a existat în faza premergătoare adevăratei culturi Boian, desigur că vechea ipoteză a transmiterii acestor motive din tehnica mesolitică a sculpturii în lemn ar fi rămas atrăgătoare.

Pe de altă parte, din felul în care se exprimă Schachermeyr, pare a rezulta că el socotește că și cultura ceramicii pictate vest-transilvănene s-ar fi născut din cultura Boian — ceea ce nu ni se pare în nici un caz verosimil. De asemenea, ar rezulta că cultura Ariușd (« Erösd ») ar fi fost contemporană cu Precucuteni, ceea ce evident că nu se poate susține. « Cultura Glăvănești » din Moldova (inexistentă ca unitate independentă, fiind vorba — după cum am amintit — de cultura Criș, în răspîndirea sa extremă spre est) ar fi fost înlăturată, după Schachermeyr, de « influențe bandceramice și de o așa-numită cultură Precucuteni ». În fapt ea a fost suprapusă de cultura ceramicii liniare cu note muzicale, cum s-a precizat stratigrafic la Perieni-Moldova, iar cultura Precucuteni s-a născut din expansiunea spre NE a culturii Boian (faza Giulești). Felul în care autorul vorbește despre Cucuteni A — « care a putut primi unele influențe din Ucraina, dar se leagă în chipul cel mai strîns de Erösd » (sic!) — nu ni se pare satisfăcător. Deși este un fapt cunoscut, sîntem totuși siliți să repetăm că grupa Ariușd face parte integrantă din cultura Cucuteni. Este adevărat că la Ariușd se întîlnesc și elemente ce lipsesc din așezarea eponimă de la Cucuteni, dar acestea sînt elementele proto-cucuteniene, fază precizată la Izvoare și stratigrafic (pe care noi am prefera să o numim Cucuteni A 1) și de legătură cu Gumelnița veche. În această fază timpurie, cultura Cucuteni n-a putut primi influențe din Ucraina, deoarece — acum cînd s-a lămurit perfect că ceramica adînc incizată din Ucraina (și din Moldova, firește) aparține tocmai răspîndirilor estice ale culturii Boian — este limpede că acele elemente care mai înainte erau considerate originare din est vin dimpotrivă din SSV.

Nu ni se pare fericită nici formularea lui Schachermeyr în legătură cu întreaga cultură a ceramicii pictate: «Din Transilvania și Cucuteni sînt indicate în primul rînd legături cu estul Galiției, Bucovina și Basarabia, dar spirala . . . apare pînă în Ucraina». — aceeași neglijare a realităților geografice actuale ca și în cazul Transilvaniei. De vreme ce este vorba de una și aceeași cultură, faptul acesta nu ne poate surprinde și nici nu e nevoie să căutăm direcția «unui posibil împrumut». Cît privește întrebarea lui Schachermeyr — dacă spirala a ajuns în Ucraina din vest sau s-a dezvoltat pe baze mai vechi locale —, ea este de o importanță reală, căci se leagă de problema continuității dintre meandrele de la Mezin și decorul spiralo-meandric al neoliticului, problemă discutată în repetate rînduri.

Dacă s-ar identifica în Ucraina o cultură veche neolitică strict locală, care să fi folosit meandrul și spirala (dar fără legătură cu ceramica liniară central-europeană), evident că n-ar mai putea fi nici o îndoială asupra ascendenței locale pre-neolitice a acestor motive. Cîtă vreme însă o asemenea cultură nu pare să fi existat, descendența paleolitică-mezolitică ar trebui explicată — ca și în cazul culturii Boian — prin păstrarea motivelor din decorul obiectelor de lemn și apoi prin transpunerea tirzie a tehnicii și a motivelor acestora în ceramică. Dar deoarece nu se cunosc în «comunitatea est-bandceramică» culturi cu ceramică spiralo-meandrică anterioare culturii liniare și culturii Precucuteni (care nu sînt în nici un caz autohtone în Ucraina), problema transmisiunii și persistenței epipaleolitice locale a motivelor respective nu se sprijină deocamdată pe nici o dată reală.

Înceind o parte dintre considerațiile sale despre «comunitatea est-bandceramică», Schachermeyr arată că nu se poate spune încă dacă aceste apariții comune ceramice se bazează numai pe schimburi comerciale, sau pe mișcări expansioniste

etnice, fără a respinge posibilitatea ca «elemente ale vechii populații bandceramice central-europene să se fi răspîndit odinioară spre Ungaria și Balcani și astfel nașterea diferitelor culturi est-bandceramice să se fi făcut sub influențe directe, ceea ce ar explica caracterul de comunitate al ceramicii din Moravia pînă în Bulgaria». În fapt — după părerea noastră — nașterea acestor culturi este rezultatul mai multor elemente, între care atît substratul străvechi cît și noile valuri de populație au jucat un rol important, iar influențele reciproce au putut fi destul de hotărîtoare în multe cazuri.

Încă din lucrarea sa *Dimini und die Bandkeramik*, Schachermeyr a admis că faza Dimini din Tesalia se datorește unei migrații de la nord de Dunăre, reluînd astfel, cu unele retușări, o teză foarte veche. După el «migrația Dimini» a pornit dintr-o regiune situată undeva între zonele de răspîndire ale culturilor Bükk, Tisa și ceramica pictată vest-transilvăneană. Dar împotriva acceptării acestei teze stau cîteva obstacole importante:

Primul este unul de ordin cronologic. Ținînd seama de data foarte ridicată în timp pe care ultimii cercetători care s-au ocupat cu neoliticul Greciei, inclusiv Schachermeyr, o atribuie fazei Dimini (2900 — 2700 Schachermeyr; 2800—2600 Milojević), este clar că toate culturile în care ar fi de căutat rădăcinile migrației Dimini trebuie să fi fost anterioare anului 2900—2800 î.e.n., deci în linii generale să poată fi plasate cel puțin pe la 3000 î.e.n.

Nu vîd însă pe ce baze s-ar putea situa ceramica vest-transilvăneană înainte de anul 3000 î.e.n. Dimpotrivă, unele descoperiri mai vechi, ca și sondajele făcute în cîteva așezări din preajma orașului Alba Iulia, arată clar că această cultură este posterioară fazei Vinča-Turdaș I și deci este contemporană cu cultura Gumelnița. Fiînd posterioară culturii Vinča I, chiar dacă admitem pentru începuturile acesteia din urmă datele absolute ale lui Schacher-

meyr (2900); cultura ceramicii pictate vest-transilvănene n-a putut fi așa de veche cum ar trebui să fie spre a fi participat în vreun fel la nașterea culturii Dimini. Pe de altă parte, chiar dacă am admite că această « migrație Dimini » ar fi pornit spre sud din această regiune pe la 2900 î.e.n. (dată la care plasează chiar Schachermeyr începutul fazei Dimini), ea n-ar fi putut urma, pentru a ajunge în Tesalia, decât valea Moravei și a Vardarului. Dar, după părerea lui Schachermeyr la această dată, pe această cale (singura posibilă de altfel) a venit dinspre sud — deci din direcție contrară — mișcarea de populație care a dus cultura Vinča la Dunăre. Și este imposibil să admitem că în preajma aceleiași date și exact pe aceeași cale s-ar fi putut petrece două importante deplasări de triburi în sens cu totul contrar! După părerea noastră, în stadiul actual al cercetărilor, zona de pornire a presupusei migrații Dimini nu poate fi încă precizată și e mai probabil că ea se află chiar în Peninsula Balcanică, așa cum preconizează Milojević și Garašanin.

În schimb este cert — indiferent de unde a pornit migrația Dimini și chiar dacă ea a existat sau nu — că Schachermeyr are dreptate când spune că începând din această epocă se ajunge la influențe reciproce între Asia și Europa și la legături pe care el le numește « dialectice », chiar dacă în acest duet vocea Asiei și a sudului va fi încă multă vreme hotărât mai puternică.

Problemele tratate în celelalte capitole ale cărții asupra căreia ne-am oprit în cursul acestor pagini — probleme expuse firește pe linia aceleiași concepții generale — deși sînt deosebit de interesante, nu mai sînt tot atît de direct legate de țara

¹ Neputînd discuta pe larg în cadrul unei recenzii toate aceste probleme, am socotit util să le reluăm într-un articol mai amplu, intitulat *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, care va apărea în *Dacia*, n.s., II, 1958.

noastră și de regiunile imediat vecine, așa încît ne oprim aici¹. Socotesc însă că partea ultimă a sintezei, care tinde să stabilească existența unei comunități etnice străvechi în Mediterana orientală și în regiunile vecine, ar merita să fie discutată de un lingvist competent. Pînă atunci, și indiferent de aceasta, ca și de toate observațiile și completările ce se pot aduce, valoarea ultimei sinteze a profesorului Schachermeyr și în general a contribuțiilor sale în această problemă nu poate fi în nici un fel contestată. Trebuie subliniat de altfel și faptul că lectura cărții este pe cit de antrenantă pe atît de utilă, chiar dacă nu reprezintă decât « un popas de reculegere într-un noian uriaș de fapte adunate prin săpăturile din ultimele decenii ».

Asemenea popasuri sînt nu numai utile, dar și necesare, și de aceea e de dorit să fie cit mai numeroase.

Vladimir Dumitrescu

J. F. S. STONE și L. C. THOMAS, *The Use and Distribution of Fayance in the Ancient East and Prehistoric Europe*, PPS, XXII, 1956, p. 37—84.

Studiul acesta se compune din două părți: prima avînd titlul de mai sus și aparținînd lui J. F. S. Stone, a doua fiind o notă privitoare la rezultatele analizei spectrochimice a faianțelor, de L. C. Thomas.

Pornind de la interesul manifestat pentru cunoașterea originii perlelor de faianță găsite în mare număr pe teritoriul Marii Britanii², J. F. S. Stone subliniază necesitatea unui studiu care să îmbrățișeze problema producției de faianță, de la originile ei în Orientul antic, și apoi a răspîndirii obiectelor de faianță, mai ales a perlelor, în decursul epocii bronzului, în întreaga Europă. Atrăgînd atenția asupra

² Articolul pe care-l recenzăm este într-o anumită măsură reluarea pe scară generală și completarea articolului publicat de același autor în *Archaeologia*, LXXXV, 1936, p. 203—252.